

УДК 343.3

Ведмідський Олександр Володимирович,
 Заступник начальника управління
 Державної пенітенціарної служби України
 у Дніпропетровській області,
 полковник внутрішньої служби,
 здобувач кафедри кримінального права та кримінології
 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ВТЕЧУ З ВИПРАВНИХ КОЛОНІЙ

Стаття присвячена вивченню соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє втечу з виправних колоній, оскільки втеча з кримінально-виконавчих установ закритого типу являє собою негативне явище, що обумовлене протиправною суспільно небезпечною поведінкою засудженого.

Ключові слова: *особа засудженого; втеча; виправні колонії; соціально-демографічні ознаки.*

Постановка проблеми. Процес виправлення засуджених передбачає індивідуальний підхід до кожної особистості й диференціацію здійснюваного на неї виховного та профілактичного впливу, що неможливо без знання особливостей особистості засудженого, дослідження механізму взаємодії тих або інших її властивостей, які, будучи опосередковані соціально-психологічними умовами, впливають на її криміногенну та кримінальну поведінку. У механізмі поведінки засудженого лежить складний комплекс психологічних процесів, що виникають, з одного боку, на ґрунті впливу всіляких зовнішніх чинників, а з іншого – з боку середовища засуджених. Проте поведінку засудженого не можна розглядати як просту реакцію на зовнішнє середовище, бо та чи інша конкретна ситуація породжує вольовий акт не сама по собі, а лише у взаємодії з особистістю даного засудженого, переломлюючись через його інтереси, погляди, звички, особливості психіки та інші індивідуальні риси. Сукупність усіх цих властивостей особистості засудженого, який реагує на відповідну ситуацію, визначає зміст і спрямованість поведінки в період відбування покарання. Таким чином, оскільки злочин являє собою різновид соціальної поведінки, остільки в основі всякої злочинної поведінки лежать дві лінії взаємодіючих причинних зв'язків: особливості особистості засудженого і конкретні обставини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особи злочинця займалися такі вчені як Ю. М. Антонян, Ю. В. Александров, Г. А. Аванесов, Ю. Д. Блувштейн, П. С. Дагель, В. В. Гульдман, О. Б. Сахаров та інші. Останнім часом помітний внесок у розробку наукових підходів до вивчення особистості засуджених у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права та кримінології здійснили роботи В. С. Батиргарєєвої, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, Д. О. Зубова, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, А. Х. Степанюка, С. І. Халимона, М. Я. Гуцуляка та інших.

Постановка завдання. Проведені вченими дослідження були направлені перш з все на вивчення особи злочинця в цілому, або тих із них, які ухилялись від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (у т. ч. у виді обмеження волі). Між тим специфіка виконання (відбування) покарань у виправних колоніях спонукає нас до вивчення особи засудженого, який вчиняє втечу з кримінально-виконавчих установ закритого типу, що, на нашу думку, має також свої особливості. А також, враховуючи істотно важливе значення вирішення означених питань, ми намагаємося дослідити соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє втечу з виправних колоній, з метою визначення суттєвих ознак та закономірностей такої протиправної поведінки з боку засудженого як втеча. Постанова відповідного завдання також обумовлена тим, що плюралізм підходів до названої проблеми вказує на недостатнє її наукове осмислення як базового компонента запобіжної діяльності. Метою статті є аналіз соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє втечу з виправних колоній, а також виявлення особливостей, що виділяють її з-поміж інших засуджених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перелік ознак, що відносяться юридичною наукою до числа соціально-демографічних, достатньо розроблений. Певна ж різниця у підході, коли окремі автори або поділяють їх на соціальні і демографічні [2; 5], або поєднують в одне поняття [3, с. 77–99; 4; 5], щодо мети нашого дослідження, як нам видається, не відіграє суттєвої ролі, тим більше, що навіть самі прихильники такого поділу визнають, що певною мірою кожна з цих демографічних ознак носить і соціальний відтінок, і тому вони допускають такий розподіл лише для зручності аналізу [5; 14].

До соціально-демографічних ознак належать: вік засудженого, освіта, сімейний стан, працездатність, стан здоров'я та деякі інші ознаки, які суттєво впливають на виправлення, дозволяють диференціювати процес виправного впливу.

Характер злочинів значною мірою обумовлюється віковими особливостями осіб. Вік багато в чому визначає потреби, життєві цілі людей, коло їхніх інтересів, спосіб життя, що не може не позначитися на протиправних діях. З віком відбувається зміна особистості, змінюються її соціальні позиції, ролі, функції, досвід, звички, мотивація вчинків, реакція на різні конфліктні ситуації і т. п.

Без урахування вікових особливостей неможливо об'єктивно оцінити поведінку засудженої особи під час відбування покарання. Безумовно, вік впливає на цілий комплекс питань кримінально-правового характеру. Так, він є підставою для визнання особи здатною понести кримінальну відповідальність за вчинений злочин. Певною мірою вік є чинником, який ураховується під час визначення виду та розміру покарання, виду установи виконання покарань на стадії розподілу засуджених [1, с. 10; 12; 15, с. 13].

Різні вікові рівні, з одного боку, й неоднакові зовнішні впливи середовища перебування засудженого, з іншого боку, по-різному впливають на його поведінку. Віковий рівень змінює соціальний зміст особистості засудженого, що обумовлює різну реакцію залежно від віку на одні й ті ж конкретні обставини. Зі збільшенням віку засудженого фактори пенітенціарного характеру впливають на криміногенну і кримінальну мотивацію.

Такі зміни позначаються на втечах із виправних колоній, якщо їх аналізувати, враховуючи різні вікові групи засуджених. Засуджені більш старшого віку мають великий життєвий досвід, сформований кримінальний характер. Дії цих засуджених значно частіше, ніж у засуджених молодіжного віку, є наслідком цілеспрямованих кримінальних вчинків, а для останніх, навпаки, характерні імпульсивність, не завжди чітке уявлення про наслідки, агресивність та інші психофізичні властивості, спрямовані на вчинення втеч.

Вік засуджених, які вчинили втечу, має важливе значення для вивчення особистості цих злочинців, здійснення індивідуального профілактичного та виховного впливу на профілактуючих. Профілактична та виховна робота із засудженими, схильними до втечі, повинна будуватися з урахуванням їх кримінальної спрямованості. Необхідно враховувати, що цим засудженим у значно більшій мірі притаманні прихованість, замаскованість поведінки. Індивідуальну роботу з ними необхідно проводити з найбільш переконливими аргументами.

Розподіл осіб, засуджених за вчинення втечі, за віком свідчить про наступне: 18–25 років – 12 %; 25–35 років – 63 %; 35–45 років – 18 %, понад 45 років – 7 %.

Таким чином, існує підвищена втечева активність у засуджених більш молодих вікових груп, обумовлена існуючими проблемами їх адаптації до умов кримінального середовища. Результати дослідження показують, що зі збільшенням віку прагнення до вчинення втечі знижується, але це не є підставою для твердження про те, що вчинення втечі найбільш характерно для тієї або іншої вікової групи засуджених. Усе залежить від криміногенних і кримінальних обставин.

Результати дослідження можуть бути використані при організації виховної, оперативно-розшукової та профілактичної роботи щодо запобігання втечам засуджених із виправних колоній.

Необхідно констатувати, що зі збільшенням віку й кількості судимостей удосконалюється досвід кримінальної діяльності засуджених, стає більш стійкою їх криміногенна і кримінальна спрямованість, а здійснювані ними дії для вчинення втечі все більше характеризуються високим рівнем підготовки. У порівнянні з ними більшість засуджених молодших вікових груп вчиняють втечу без особливої підготовки. Це пояснюється ще й тим, що неодноразово судимі, як правило, особи старшого віку, трималися у виправних колоніях із вищим рівнем безпеки, що ускладнювало вчинення втечі без підготовки.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що вікові особливості, як правило, здійснюють певний вплив на ставлення засуджених до підготовки і вчинення втечі, що свідчить про високу результативність реалізації ними злочинних намірів.

На думку співробітників виправних колоній, найбільшу проблему в плані виправлення представляють засуджені у віці до 25 років. Дійсно, це найбільш криміногенна частина засуджених. На цьому фоні складається враження, що засуджені інших вікових груп легше піддаються виправленню. Однак не можна не звернути увагу на активізацію виховної роботи із засудженими, що належать до вікової групи 25–35 років. Саме на їх частку припадає найбільша кількість осіб, які допускають порушення встановленого порядку відбування покарання і, як засвідчило дослідження, вчинення втечі. Ця категорія складає найменший відсоток засуджених, які мають позитивну спрямованість.

За результатами проведеного дослідження ми зіставили відомості про участь засуджених різного віку у вчиненні групових втеч. Установлено, що вчинення групових втеч у значно більшому ступені характерно для засуджених молодіжного віку. Це обумовлено психологічною сферою (механізм утворення самої злочинної групи, її стійкість, склад групи), де, як правило, лідерство належить засудженому, який має значний кримінальний досвід. Із психологічної точки зору засуджені молодіжного віку не завжди розраховують свої можливості й нерідко не наважуються реалізувати свої наміри. Груповий характер злочинів, учинених засудженими молодіжного віку, пояснюється взаємним впливом засуджених віком 18–35 років, прагненням показати міжособистісну,

міжгрупову криміногенну незалежність. Для них характерно небажання бути поза авторитетом. Особистість засуджених у зазначеному віці має обумовлену мотивацію поведінки, психології самої злочинної групи. Психологічний стан такої групи призводить до реалізації наміру вчинити втечу.

Вивчення психологічних особливостей засуджених молодіжного віку дає можливість більш диференційовано проводити з ними виховну та профілактичну роботу. У даному випадку доцільним є вплив на цих засуджених осіб старшого віку, які мають позитивну спрямованість.

Серед соціально-демографічних ознак засуджених, які вчинили втечу з виправних колоній, важливе значення має їх сімейний стан на момент вчинення втечі. У спеціальній літературі висловлена точка зору, згідно з якою сім'я може виступати у якості стримуючого (антикримінального) фактора. Абсолютна більшість засуджених (понад 70 %) називають одні й ті ж домінуючі цінності в якості умов свого виправлення – наявність сім'ї, сімейне благополуччя. Через це співробітники виправної колонії зобов'язані реалізовувати у процесі індивідуального виховного та профілактичного впливу можливості сімейних відносин.

Проведене дослідження засвідчило те, що сім'я здійснює антикриміногенний вплив, тому засуджені, які мають сім'ю, рідше вчиняють втечі, і, як правило, не порушують установленого порядку відбування покарання. Зокрема, встановлено, що на момент вчинення втечі 73 % засуджених не були одружені й лише 27 % – були одружені, з них у 11 % сім'я розпалася у процесі відбування покарання. Схожі показники наводять й інші дослідники пенітенціарної злочинності [3, с. 92; 6, с. 75-76].

Позбавлення волі блокує безпосередню участь засудженого в сімейному житті, що негативно впливає на нього, особливо в тому випадку, якщо строк покарання значний. Незважаючи на це, сім'я продовжує відігравати в житті засудженого важливу роль. Саме в місцях позбавлення волі багато з одружених засуджених психологічно усвідомлюють, наскільки це необхідно для них. Відсутність зв'язку із сім'єю є найбільш істотним негативним чинником у системі правообмежень. Тому підтримка засудженого з боку сім'ї створює певний психологічний настрій його особистості, позитивно впливає на ресоціалізацію. І навпаки, розрив із сім'єю, її розпад створюють дискомфорт, значно погіршують настрій, підривають віру в себе, створюють психологічну напругу, котра викликає негативний психічний стан засудженого, криміногенну поведінку, порушення встановленого порядку відбування покарання.

У запобіганні втечам одне з головних місць посідає начальник відділення, який повинен установити, які у засудженого відносини з сім'єю, ставлення членів сім'ї до факту вчиненого злочину і покарання, які події в житті сім'ї найбільше хвилюють засудженого. Усі ці відомості з успіхом можуть бути використані у процесі виховної та профілактичної роботи із засудженими. За допомогою цензури листування засуджених із сім'єю начальник відділення зобов'язаний звернути увагу на характер взаємовідносин у сім'ї та вжити заходів до недопущення їх ускладнення.

Досвід виховної роботи із засудженими свідчить, що вміло і тактовно організований співробітниками виправних колоній вплив дружини та інших родичів допоміг не допустити вчинення втечі. Разом із тим відомо, що певна частина засуджених нерідко використовують зв'язок із сім'єю, листування та побачення з родичами для того, щоб отримати від них допомогу для вчинення втечі. Члени сім'ї, особливо дружини, можуть нелегально передавати їм заборонені предмети, нерідко завідомо знаючи, для чого вони

призначені. Співробітники виправних колоній повинні здійснювати виховну роботу з членами сім'ї засуджених з метою недопущення втечі.

Перераховане обумовлює необхідність диференційованого застосування засобів і методів оперативно-розшукової діяльності, виховної та профілактичної роботи щодо запобігання втечам з урахуванням особи засудженого, що перебуває у сфері профілактичної діяльності.

Одним із елементів соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє втечу з виправних колоній, є її рівень освіти. Відомо, що рівень освіти пов'язаний із культурою поведінки особистості, її моральним вихованням, соціальним статусом, колом інтересів, життєвими цінностями і можливостями їх реалізації [10, с. 105]. Профілактичний вплив на засудженого, схильного до вчинення втечі, неможливий без звернення до його свідомості, розуму. Освіта в даному випадку є найважливішою умовою успіху такого впливу. Аналогічне значення має професійна підготовка. Низький загальноосвітній рівень нерідко сприяє формуванню криміногенних установок, що можуть призвести до дій кримінального характеру, він більшою мірою визначає негативні інтереси й потреби. Високий освітній рівень виступає у якості антикриміногенного фактору. Чим вище рівень освіти особи, тим менш імовірно вчинення нею злочину. Виключення складають злочини у сфері економічної діяльності [7; 9]. На такій позиції стоїть і російська юридична наука [8, с. 10; 13, с. 18].

Під цим кутом зору ми спробували виявити специфіку у розподілі засуджених, які вчинили втечу, за їх рівнем освіти на момент вчинення досліджуваного злочину. Виявилось, що такого роду відмінностей не існує, а розподіл засуджених, які вчинили втечу, за їх рівнем освіти майже повністю відповідає аналогічному розподілу всіх інших засуджених. У досліджених засуджених рівень освіти на моменту вчинення втечі розподілився таким чином: початкова середня – 4 %; базова середня – 21 %; повна середня – 46 %; середня спеціальна – 29 %. Примітно, що серед засуджених, які вчинили втечу, відсутні особи з вищою освітою. Проведене дослідження показало, що низький загальноосвітній рівень як криміногенний фактор проявляється значно меншою мірою, ніж інші чинники. Такий фактор, як освіта, в плані можливого вчинення втечі з боку досліджених засуджених не є криміногенно значущим.

Однак це не означає, що робота з підвищення загальноосвітнього рівня засуджених не є важливою. Даний напрям виховної роботи потребує вдосконалення. Високий рівень освіти засудженого дозволяє ефективніше проводити з ним виховну роботу, досягати мети виправлення. Загальноосвітній рівень полегшує роботу з виправлення засудженого, сприяє залученню до правомірної поведінки, знижує криміногенність особистості.

Проведене дослідження дало можливість виявити вплив на вчинення втечі такої складової, що належить до соціально-демографічних ознак особистості, як наявність постійного місця проживання. Виявилось, що серед засуджених, які вчинили втечу з виправних колоній, лише 9 % не мали постійного місця проживання. У свою чергу, за результатами дисертаційного дослідження І. В. Боднара, частка осіб, які не мали до засудження постійного місця проживання, серед засуджених, котрі вчинили злочини у кримінально-виконавчих установах закритого типу, становить 13 % [3, с. 99]. Однак розрахунки щодо виведення коефіцієнта частоти втеч у засуджених, які мали або не мали перед вчиненням втечі постійного місця проживання, показали, що цей фактор у плані можливого вчинення втечі не є статистично значущим.

Висновки. На підставі вивчення кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє втечу з виправних колоній (зокрема, її соціально-демографічних ознак), ми маємо змогу

скласти картину про найбільш типовий детермінаційний комплекс, що у подальшому дослідженні стане основою щодо розроблення заходів із запобігання таким злочинам з боку засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях.

Список використаних джерел

1. Берекешвили Л. Ш. Криминологическая характеристика женщин, совершивших преступления / Л. Ш. Берекешвили, И. А. Кириллова. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. – 37 с.
2. Блувштейн Ю. Д. Личность преступника как предмет криминологического исследования / Ю. Д. Блувштейн // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1971. – Вып. 13. – С. 34–37.
3. Боднар І. В. Криминологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І. В. Боднар. – Х., 2012. – 244 с.
4. Вышинская З. А. Условное осуждение к лишению свободы с обязательным привлечением осужденного к труду / З. А. Вышинская // Наказания, не связанные с лишением свободы. – М., 1972. – С. 23–28.
5. Журавлев М. П. Общая характеристика осужденных к лишению свободы / М. П. Журавлев, А. С. Михлин. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1972. – 68 с.
6. Зубов Д. О. Запобігання злочинам, що вчиняються у кримінально-виконавчих установах відкритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д. О. Зубов. – Х., 2013. – 223 с.
7. Коваленко В. В. Щодо сутності та визначення економічної злочинності / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми криминологічної політики в Україні: матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 5–10.
8. Кокурин А. В. Осужденные к пожизненному лишению свободы / А. В. Кокурин, В. И. Селиверстов // По материалам специальной переписи осужденных и лиц, содержащихся под стражей, 12–18 ноября 2009 г. / под ред. д.ю.н. профессора В. И. Селиверстова. – Вып. 4. – М.: ИД «Юриспруденция», 2011. – 100 с.
9. Користін О. Є. Щодо сучасної детермінації економічної злочинності та концептуалізації напрямів протидії / О. Є. Користін // Актуальні проблеми криминологічної політики в Україні: матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 20–23.
10. Майоров А. Методологические основы борьбы с наркотизмом в исправительных учреждениях / А. Майоров // Уголовное право. – 2005. – № 5. – С. 101–104.
11. Наташев А. Е. Основы теории исправительно-трудового права / А. Е. Наташев, Н. А. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1967. – 192 с.
12. Про затвердження Інструкції про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Регіональну комісію з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, Положення про Апеляційну комісію Державної пенітенціарної служби України з питань розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі: наказ Міністерства юстиції України від 8 лют. 2012 р. № 222/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0213-12>.

13. Фирсаков С. В. Наркоманы, отбывающие лишение свободы. По материалам специальной переписи осужденных и лиц, содержащихся под стражей, 12–18 ноября 2009 г. / под ред. д.ю.н. профессора В. И. Селиверстова. – Вып. 8. – М.: ИД «Юриспруденция», 2011. – 104 с.
14. Флоря Е. К. Личность преступника (криминологическое и уголовно-правовое исследование): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е. К. Флоря. – М., 2003. – 23 с.
15. Характеристика осужденных к лишению свободы (по материалам контрольной переписи осужденных 1975 года) / [под ред. докт. юрид. наук А. С. Михлина]. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 167 с.

Ведмидский О. В. Социально-демографические признаки лица, совершающего побег из исправительных колоний

Статья посвящена изучению социально-демографических признаков лица, совершающего побег из исправительных колоний, так как побег из уголовно-исполнительных учреждений закрытого типа представляет собой негативное явление, обусловленное противоправным общественно опасным поведением осужденного.

Ключевые слова: личность осужденного; побег; исправительные колонии; социально-демографические признаки.

Vedmidskyi O. V. Socio-demographic characteristics of a person who commits an escape from correctional facilities

The article is dedicated to analysis of the convict identity social-demographic characteristics of those who commits an escape from correctional colonies, as an escape from closed type penitentiary institutions is a negative phenomenon determined by illegal socially dangerous conduct of a convict.

Keywords: convict identity; escape; correctional colonies; social-demographic characteristics.

